

**ГНАТ
ХОТКЕВИЧ**

Богдан
Хмельницький

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2024

ДІЯ ПЕРША
У ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В СУБОТОВІ

Елементи світлиці. Три вікна з облонами скляними «у волове», лави, стіл «флядровий», піч полив'яна, зелена, а коло неї коминок мурований. Дві скрині окованих: одна зелена, а друга «рябая», і дві скрині «московських». На стінах зброя, військові суми червоної юхти, три «тарчі стрифастие», сагайдак; видко на другій стіні якісь невеличкі малюночки; ще під одною стіною «пुздру фляшское» оковане «железом білим». Праворуч хід до других покоїв. Середні двері виводять у сіни. З лівого боку сцени подвір'я.

Хмельницький *(проходить до середніх дверей)*. Гей, хто там?.. Сідлати для панів коні, а для пань запрягати ридвани!

Знадвору. Слухаю пана...

Пані Хмельницька теж іде до середніх дверей.

Хмельницький. Ну... здається, вже маєш бути задоволеною із сьогоднішнього дня?..

Пані Хмельницька.?

Хмельницький. Бо мала ж у гостях виключно шляхту.

Пані Хмельницька. Пфе... То мені шляхта — самі руснаки. З чобіт віхті вилазять, а ноги так смердять, що їй приступити годі.

Хмельницький. Але ж і я руснак...

Пані Хмельницька. Ну, ти... трішки інший.

Пішла.

Хмельницький. «Трішки інший»... *(В задумі повторює кілька разів)*. Трішки інший... трішки інший...

Пахолок (*входить*). І панові теж сідлати коня?

Хмельницький. Га?.. Що?..

Пахолок. І панові, кажу, коня сідлати?

Хмельницький. Ага!.. Так, так... Сідлай... я теж їду.

Пахолок. І пані їдуть?..

Хмельницький. Пані? Ні, пані не їдуть, пані зостаються вдома. (*Пахолок пішов*). Пані зостаються вдома... пані зостаються вдома.

Міцно вдарив по столі рукою і йде до внутрішніх покоїв.

Хмельницька входить і теж іде туди. Хмельницький зупинився, і вона зупинилася; хвилинку стоять мовчки й тільки мірять одне одного очима.

Хмельницький. То, може, з жінок хто тобі подобався?..

Пані Хмельницька. З жінок?.. А хіба то жінки? То перекупки з передміського торгу, що не вміють ні сісти, ні слова сказати... Взагалі, можна сказати — добірне товариство.

Пройшла повз чоловіка, шумлячи шовками; на дверях її зустрічає Пухальський.

Пухальський. Те-те-те... Куди се так пані добродійка розігналися?

Пані Хмельницька. По господарству. Що ж, така вже наша доля жіноча.

Хмельницький (*сам не знає, як це в нього вирвалося*). Пані добродійка скаржиться, що я товариство дібрав їй погане...

Пані Хмельницька аж випросталася, мов від пощочини.

Пухальський. Товариство? Яке товариство?

Хмельницький. Та от ваших мосць панів шляхту.

Пухальський. О-о!.. Що ж пані нас уже так... Правда, ми не ясновельможні, не дуки, не князі, але всі ми шляхта, і то шляхта гербова. Я, за дозволенням пані, печатаюся гербом — «Слеповрон», сусіда мій пан Добржинський — «Слітою», Немиричі — старинна шляхта, всі гербу «Клямра»,

Янович Стась — «Радван», Самборський — «Остоя»... Ні, пані добродійко, такою шляхтою помітувати не слід. Я людина стара, отже, можу пані, як дочці, теє сказати...

Пані Хмельницька (*кинула на чоловіка особливим поглядом*). Я не розумію, чому се панові Хмельницькому прийшла до голови охота робити з мене такі... не конче розумні жарти. (*Пішла*).

Хмельницький (*силувано сміється*). То я пожартував, пане Пухальський, то я пожартував.

Пухальський. Ні, то шляхта правдива... Сеницький Некрашко «Тарнаву» має, Боровицький «Дембно», Монастирські печатаються «Прусом»...

Хмельницький (*кричить на вухо*). То я пожартував, кажу!

Пухальський. Га?.. Пожартував, кажеш? Ну, то інша річ. А то як же таки так? Винницький та Боярські — гербу «Сас», Рошковський — гербу «Гжимала»...

Гості один по одному входять.

Силуян Мужилівський. А де ж це наш достойний господар?

Синицький. А-а!.. Ба, де він! З паном Пухальським на бесіді.

Немирич. Що, пане господарю, сказались те вже про коней?

Хмельницький. Про коней я сказав, але чому ж ви, панове добродійство, отак усі одразу гурмом завзялися їхати? Прошу гостити ще. І я, і жінка, і діти — просимо. (*Кланяється*).

Монастирський Яким. Та куди ж його вже більше й гостити..

Самборський. Пора, пора їхати... Таки що пора, то пора.

Винницький. Та чого там? Хата тепла, люди добрі.

Рошковський. Е, ні!.. і я скажу, що пора — то пора.

Чарнота (*до Кречовського*). Пане полковнику! А чи не оповів би нам пан, як він Переволочну наїздив — «з корогвами, бубнами, гаківницями», ха-ха-ха!.. Кречовський тільки рукою відмахнувся.

Янович. Я вже бачу, що пан Хмельницький не випустить нас із двору добром.

Монастирський Ярема. Дома ж господарство, хаги...

Монастирський Василь. Просимо до нас з ласки панської.

Усі три брати кланяються, примовляючи «просимо», «просимо»!..

Хмельницький (*кланяється*). Дякую сердечно... колось... при спосібности...

Пахолок (*увиходить*). Зараз ридвани підкочувати?

Хмельницький. Тобі скажуть, тобі скажуть!

Пахолок пішов.

Пухальський. А мені, панове, найбільше всього докучає те, що кажуть нам собі служити тілом і душею ті, котрі до нас жодного права, жодної влади, жодного приступу не мають. А бач, кажуть нам те віддавати собі, що ми тільки самому пану Богу віддавати повинні, чого й язичник християнам чинити не звик.

Синицький. Ми вільності свої й свободи кровію своєю набули, грудьми своїми від кожного неприятеля боронили, голови свої за те кладучи, — а тут внутрішній домовий ворог гвалтом з рук наших те все видає! Як же не досадно?!

Винницький. Я казав на соймику: загляньте кажу, панове, в права наші й привілеї королів польських, а особливо — до привілею інкорпорації народів руських до Корони. Там виразно, кажу, побачите, що нарід наш руський до польського народу прилучався, як рівний до рівного, як вільний до вільного.

Монастирський Ярема. А я питаю: а в чім же вільний, коли у вірі поневолений?

Немирнич. Завели вже про віру!..

Добржинський. Як старинне прислів'я каже:

Czapał chlebem i solą
Ludzie ludzi niewolą.¹

Боровицький. Та що... Ми, русини, як зйдемося до купи, то тільки сумуємо. Нема правдивої веселости.

Борський. І не диво. Бо терпимо великі *praeeiudicia*², терпимо страшні опресії; а хто би нас в отчизні нашої рятував — ніхто знайтися не хоче.

¹ Шапкою, хлібом і сіллю люди людей неволять (*польськ.*).

² Ущербки (*лат.*).

Ч а р н о т а. Панове! Та це ж казка про білого бичка!

Я н о в и ч. Оце й я кажу.

Б о р о в и ц ь к и й. Аякже інакше? То вільність була наша завжди й честь нам найперша непорушеність віри святої нашої, старожитньої релігії грецької, що чудовно, з дозволу Божого, до нас, народу руського, зі Сходу прийшла. *(До Мужилівського)*. Хіба я неправду кажу?

С и л у я н Мужилівський. Та правду...

С а м б о р с ь к и й. І я кажу, що віра для нас усе. Нема віри — свободи опримуються, привілеї зостають у нічім, а за тим приходять калюмнії, інквізиції, комісії, секвестри, суспенди, деградації, інфамії, пенування, тюрми, бановання й тисячами нечуваного над народом руським злого.

Р о ш к о в с ь к и й. А головне, що того всього безперестанку. Що день, як бачимо, в дальший пожар отой шкідливий запал по краю нашому розноситься.

М о н а с т и р с ь к и й Я к и м. Але все одно віра наша не перше винищена бути може, як з винищенням народу всього руського!

М о н а с т и р с ь к и й В а с и л ь. Так єсть! Вдарив по столу рукою. Хто каже інакше?

К р е ч о в с ь к и й *(до Хмельницького)*. Куме... Як би там конай скоріше трохи.

Х м е л ь н и ц ь к и й. Сідляють, прошу пана полковника, сідляють. І куди це пан полковник так поспішають?

Д о б р ж и н с ь к и й. Що сказав Август? «Обіцяємо всіх княжат землі руської, обивателів і потомків їх у стародавній честі й достоїнствах заховати, по значінню кожного на уряди замків, держав і дворів наших прекладати, і до лави рад наших, як і інших, шляхетського народу руського людей припускати. А що бачимо? Коли тепер о уряд який шляхтичеві русинові релігії грецької старожитньої йде, зараз питають: уніат чи ні? І не кажучи вже про раду, але навіть до уряду якого земського, чи до замку, чи до держав русинові приступ припинений. Хіба ж це не біль, не ураза? Але ні! Так не буде! Бо то не з одним чоловіком справа, і не з одним містом, і не з одним повітом, а з усім народом руським. З усіма нами,

котрі вмерти скоріше всі, за поміччю Божою, зіволимо, аніж Богом надану нам віру з грудей наших видерти собі одступникам нашим допустимо!

К р е ч о в с ь к и й (*прищуливши око*). Так що ж? Значить війна?

Д о б р ж и н с ь к и й (*мнучися*). Ну... вже й війна!.. Хіба нема інших засобів?

Б о я р с ь к и й. А хоч би й війна?..

Усі примовкли.

П у х а л ь с ь к и й. Так, так... Хоч і кажуть: що наклюнеться, те колись, прийде час, вилупиться, але бажати треба, щоби нам того в отчизні нашій не дочекатися. Бо уховай, Боже, від домової звади!.. Нема тяжчої жорстокости, як домової війна.

С а м б о р с ь к и й. Воно б краще, звичайно, коли би миром... Але так уже ми від себе відрізилися, таку незгоду посіяли, що вже до поєднання латинників з грецькими надії нема. Таким валом переділилися, що серця зложитись уже не можуть, хоч би тіла й в однім домі мешкали.

Н е м и р и ч. Колись, вічної нам'яти, король Стефан прорік слова, що їх би золотом треба написати. Отець Папа Римський, каже, пише до нас, щоби ми привели нарід руський до нового календаря й до єдності з релігією католицькою. Але, приїхавши сюди, ми побачили великий нарід руський з народами польським і литовським у згоді й любові. В косцьолах римських і церквах руських набоженства йдуть спокійно, без усяких турбацій; на війні панує згода, рівність і пошанування всяке. І нам досить того... Що ж до єдності з косцюзом римським, то знаємо ми, що то є, і знаємо, що з того вродитись може: замість єдності й згоди піде незгода, мерзячка, неприязнь і замішання всяке. Се би ми просто кинули кістку свари між Русею, Польщею й Литвою. Але ми того розпочинати не бажаємо. Як ми ті народи застали, так і бути хочемо.

Монастирський Василь. А дійсно, золоті слова!

Янович. Пане господарю!.. А може б, випити посошок на дорогу?

Хмельницький. Аякже, аякже! Зараз, зараз!

Виходить.

Боярський. Та не тільки Степан Баторій, але й загалом Річ Посполита законами своїми ніби не дозволяє чинити гвалту народові руському, але й овшнім — на кількох сеймах право було чинене, аби ми в покою заховані були. Тільки це право тепер виворочене й тим самим тяжко чинять нам ляхи. От хоч би й з жовніром...

Силуян Мужилівський (*перебиває*). Е, жовнір... Ті урази, що маємо від жовніра, великі, правда, але подібні до рани ручної, котра хоч і болить, але смерті не приносить: сила народу живе й з пораненими руками, а з рештою і без рук. А от коли право ломлене, згода між народами розірвана, ото єсть рана сердечна, що хоч би й найменшою була — смерть чинить.

Винницький. Від з'їзду Берестейського почавши, не перестають ляхи уїдати на нас. На сеймиках надію нам чинять, а на сеймах сміхи з нас строять. На сеймиках обіцяють, а на сеймах фукають. На сеймиках братами звать, а на сеймах одступниками.

Чарнота (*до Кречовського*). Сказати правду — трішки набридла мені оця балаканка: про віру, та про віру, та про віру. Хіба в самій вірі тільки діло?

Кречовський тільки здвигнув плечима.

Пухальський. Пан Збавитель наш навертав людей до віри своєї чим? Ученням, проповідями, чудами. Але гайдуками церкви брати, позвами та

Монастирський Яким. А я кажу, спитати б їх, — чого вони від нас хочать і до якої цілі прямують? Коли хочать, щоб Руси на Русі не було то се ж єсть річ неподібна. Отут жодним способом нічого зрозуміти не можна.

Синицький. Воно б і можна зрозуміти, бо вони хочать позискати нас для віри римської, але коли б це пристойно чинилося й по науці Христа-пана, тоді б се можна було зрозуміти. Як той... Замойський, чи хто воно, казав до євангеликів: «Як би ви всі могли бути моєї віри — дав би-м половину життя свого. Тому половину, щоби під час другої тішитися єдністю святою. Але коли вам хто

трибуналами непокоїти, попів хапати, ченців виганяти — то не згоджується з волею й наукою Збавителя нашого.

Ра ш е в с ь к и й . І я кажу — не згоджується. Бо коли вони духовних річей шукають, то чому недуховними способами? А коли шукають грошей, пожитків, сіл, чому того не роблять одверто, як усякий неприятель, не каляючи Письма Святого і духовних наук на прикриття ласкомства свого не натягаючи?

буде гвалт чинити — дам усе життя своє за вас, аби на ту неволю не дивитися»... От як благородні поляки говорили! Отак, властиво, мусів би казати й кожен поштивий шляхтич до нас, русів: «Будьте, просимо, нашої папезької віри, бо є, на нашу думку, єдина добра й певна, і докази має неомильні. Але коли гвалтом хотять вас приневолити, — здоров'я своє за вас і перед вами положимо».

Г о л о с и :

- Хо-хо-хо!.. Знайшов таких!
- Тепер таких нема!
- Та й не було ніколи.

С и н и ц ь к и й (помовчавши). Колись на соборі Тридентськiм казали французькi духовнi еспанським, що не право й не по-християнському король еспанськiй Індiю бере. Бо коли індiян хоче повернути на віру християнську, то чому ж їх не повертає по науцi Христа, тобто проповіддю, пророцтвами й чудами, але військом і гарматами, котрих Христос-пан не вживав. Відповідало еспанське духовенство, що король еспанськiй, власне, хоче індiйчикiв повернути на віру християнську й посилає туди для того проповідникiв до них. Але аби індiяни не побили тих проповідникiв, посилає ще й військо. Воно не чинить гвалту індам, лише проповідникiв своїх обороняє аби їх індiяни не побили...

М о н а с т и р с ь к и й Я р е м а . Хо-хо-хо! Ото брешуть, сучі діти!

Б о р о в и ц ь к и й . Так, так... Одним словом; можна сказати, що коли й далі так іти буде, то велике подобенство єсть, що така війна підійметься, яка пе-

П у х а л ь с ь к и й . Ото то-то! І я ж кажу: коли панове поляки з любови християнськiй кращу дорогу нам хотять показати, то нехай слухають приказань пана Бога, котрий сам єсть дорогою, правдою й життям. А коли в Індiї шукає гішпан

рейде й інфлянські, і московські, й волоські. А до того вже близько.

Ч а р н о т а. А по-моєму, панове, вся річ не в тім. А в тім уся річ, що русин — одступник.

золота, а у владцтвах руських панове поляки шукають золота — нехай же отої фарби божественної не вживають.

Зрадник свого народу, зрадник свого рідного краю. Чому раніше було інакше? Бо тоді шляхтич крови руської не стидався свого народу і не йшов проти нього. А тепер? Де наші Острозькі, Вишневецькі? За гетьманства Петражицького-Кулаги підкоморій брацлавський пан Стефан Четвертинський, війську запорізькому жичливим приятелем будучи, гроші на військову потребу позичав, і нікого се не дивувало — а тепер? Ще на минулій елекції від імени Руси виступали Радзивілл, гетьман литовський, Рей, Горайський — а тепер? Де такі стовпи, як Горностаї, Корчовські, Бутовичі, Проскури, Сурини, Тиші-Биковські?..

С и л у я н М у ж и л о в с ь к и й. А я скажу, де. Побідніли й волочаться по магнатських дворах, а великі пани багатіють — ось де корінь усіх наших зол!.. Україна стала лупом польських та спольщених магнатів, а Річ Посполита стала слугою їх. Бо для кого ж, як не для магнатів, Польща свариться з нами? До чийх інтересів пристосувала свою політику на Сході? Кому віддала в неподільне володіння нашу землю, Богом благословенну, текущу медом і млеком? Все їм, все магнатам, все для них, все для магнатів. Тому, властиво кажучи, під штандарами польської Речі Посполитої відбувається звичайнісінький собі заїзд магнацький, перед яким відступати й гинути мусить не лише козак і міщанин — про селянство вже й бесіди нема, а навіть і свій брат, шляхтич, особливо ми — шляхта руська, ота сама, що її гаслами вільности й братерства манено під час унії Любельської, а в дійсності уготовано неволю, тяжчу від турецької, а старожитних земян наших у неосідлих нуждарів обернено.

ЗМІСТ

СУБОТІВ.....	3
КИЇВ.....	59
БЕРЕСТЕЧКО.....	219
ПЕРЕЯСЛАВ.....	291